

सुभाषित व्याकरण - २

Subhashit Grammar -2

Compiler : Kishore Nayak

Editor : Padmakar Gangatirkar

Wednesday, 01 July 2020

Preface:

This is the second installment of fifty Subhashitaas with complete अन्वय, व्याकरण, English meaning and explanation of grammatical abbreviations is in the Appendix.

Please contact the editor at pamag43@gmail.com for any questions. We hope you enjoy these treasures !!

**रात्रिगमिष्यति भविष्यति सुप्रभातम् भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्यं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे, हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ ५१ ॥**

कोशगते द्विरेफे इत्यम् विचिन्तयति -" रात्रि: गमिष्यति, सुप्रभातम् भविष्यति, भास्वान् उदेष्यति, पङ्कजश्रीः हसिष्यति- " (किन्तु) हा हन्त हन्त ! नलिनीम् गजः उद्-जहार ।

As the bee, stuck in the lotus bud, was thinking; "The night will pass, dawn will arrive, the sun will rise and the lotus will bloom" - Alas, alas, an elephant uprooted the lotus!!

गम्-गच्छति, to go, भू-भूवति, to be, to happen, हस्-हसति, to smile, laugh-all १ ग. प. प : इ-एति- २ ग. प. प.- to come, उद्+इ-उदेति, to rise, गमिष्यति, भविष्यति, हसिष्यति, उदेष्यति-all सामान्य (द्वितीय) भविष्य काल, तृ.पु. ए. व., ह-हरति-ते- १ ग. उ. प.- carry, rob, take away- उद+ ह - उद्धरति- uproot, save, extricate, lift up, उज्जहार-परोक्ष भूत. तृ. पु. ए. वचन of उद+ ह, भास्वान्- Sun, light,, splendour (भास्वत्- adjective- shining, bright), पंकः, पंकम्- mud, clay, mire, पंके जातः or जातम् इति-पंकजः or पंकजम्- lotus- उपपद तत्पुरुष स., पंकजेषु श्रेष्ठः - पंकजश्री- स. तत्पुरुष स.,- Best among the lotus flowers. कोशः - bud or closed flower case, sheath, कोशे गतः - कोशगतः - स. तत्पुरुष स., द्विरेफः - large black bee, इत्यम्- अव्यय-thus, so, in this manner, हन्त -अव्यय- a particle implying i) joy, surprise, flurry ii) pity, compassion, iii) grief iv) good luck, benediction, नलिनी - lotus, lotus-plant, lotus-pond, नलिनीम्- स्त्री.लि. द्वि. वि. ए. व., कोशगते, द्विरेफे- all पु.लिं. स.वि.ए.व, विचिन्तयत् (वर्त. धा. वि of वि+चिन्त- विचिन्तयति-ते १० ग. प. प. to think, ponder over)

**रेरे चातक सावधान मनसा मित्र क्षणं श्रुयताम् ।
अम्बोदा: बहवाः सन्ति गगने सर्वेषि न एतादशाः ।
केचिद् वृष्टिभिः आर्द्धयन्ति धरणिं गर्जयन्ति केचिद् वृथा ।
यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतः मा ब्रौहि दीनं वचः ॥५२ ॥**

Alternate words : प्रतिरूपम् or समान शब्द

धरणिं अथवा वसुधां & ब्रौहि अथवा कुरु

रे मित्र, रे चातक, सावधन मनसा, क्षणम् श्रुयताम् (शृणु) (। गगने अम्बोदा: बहवाः सन्ति, अपि सर्वे एतादशाः न (सन्ति)। केचित् (अम्बोदा:) धरणिं वृष्टिभिः आर्द्धयन्ति। केचित् वृथा गर्जयन्ति। (त्वम्) यम् यम् पश्यसि तस्य तस्य पुरतः दीनम् वचः मा (कुरु) ब्रौहि।

(चातक - This bird is harbinger of monsoon, and supposed to drink water directly from rain only (कवि कल्पना). It is considered synonymous of ‘thirst’)

Oh Chatak, oh my friend, listen carefully for a moment. There are too many clouds in the sky. Yet not all are alike. Some humidify the earth by showering rain. Others just roar in vain. (Therefore) Do not appeal to each and every cloud you see there.

सावधन-(adjective)-attentive, heedful, मनसा- न. लि.तृ.वि.ए.व. of मनस्- mind, desire, क्षणम्-instant, moment- श्रुयताम्-श्रु- ५ ग. प. प. (here आ.प) आज्ञार्थ- तृ. पु. ए. व., (Should be श्रृणु - द्वि.प्र.ए.व. ??) गगने - न. लि. स. वि. ए. व of गगनम्- Sky, अम्बोदाः - पु. लि. प्र. वि. ब. व. of अम्बुदः -cloud (अम्बु - न.लिं- water) - अम्बुम् ददाति इति अम्बुदः or अम्बोदः (उपपद तत्पुरुष स.), cloud & बहवाः - पु. लि. प्र. वि. ब. व of बहु- much, plentiful, अस्-अस्ति २ ग. प. प.- सन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. वचन, एतादृश् - such, like,of this kind, केचित् -some-पु. लि. प्र. वि. ब. व. of किम्+चित्, वृष्टिभिः- स्त्री.लि. तृ. वि. ब. व. of वृष्टिः -rain, shower, आर्दयन्ति, गर्जयन्ति- १० ग. उ. प. वर्त. तृ. पु. ब.व. of- आर्द्- to wet, humid & गर्ज्- to roar, thunder, धरणिं, वसुधाम् both स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व of धरणि, वसुधा-earth, वृथा- (अव्यय)- in vain, wantonly, - यम् - पु.लि.द्वि. वि. ए.व. of यद्- who, पश्यसि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of दृश् -पश्यति- to see, look at, तस्य & पुरतः both- पु.लि.षष्ठी वि. ए.व. of तद्- he & पुरस् (अव्यय) before, front, मा- (अव्यय)- a particle of prohibition, कुरु & ब्रौहि- आज्ञार्थ- द्वि.पु.ए. व, of कृ-करोति-कुरुते- ८ ग. उ.प.-to do & ब्रू-ब्रवीति-ब्रूते- २ ग.उ.प. talk, say, दीन- poor, distressed, वचः - न.लि.प्र. वि.ए.व. of वचस् - speech, word

**पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः, स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः।
नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहाः, परोपकाराय सतां विभूतयः॥ ५३ ॥**

नद्यः स्वयम् एव अम्भः न पिबन्ति। वृक्षाः स्वयं (एव) फलानि न खादन्ति। वारिवाहाः खलु (स्वयं एव) सस्यं न अदन्ति। सतां विभूतयः (खलु) परोपकाराय (सन्ति)॥

The rivers do not drink their own waters. The trees do not eat their own fruits. The clouds, indeed, do not eat the crops (they have watered). The riches of the noble (virtuous) people are for helping others.

नद्यः - rivers & विभूतयः wealth, might, power- both स्त्री. लि. प्र. वि. ब. व of -नदी & विभूति, स्वयम् एव - by one-self, अम्भः - न. लि. द्वि. वि. ए. व. of अम्भस्- water, पिबन्ति, खादन्ति, अदन्ति – all वर्त. तृ. पु. ब. व of पा- १ ग. प.प.- drink, खाद्- १ ग. प.प.- eat, devour, अद्- २ ग. प.प.-eat, devour, वृक्षाः - trees, वारिवाहाः clouds, -पु.लि. प्र. वि. ब. व. - वारीम् वहति इति- वारिवाहः -water bearer-द्वि. तत्पुरुष स. फलानि- न. लि. द्वि. वि. ब. व. of फलम्, सताम्- पु.लि.षष्ठी वि. ब. व. of सत्- noble, virtuous, परोपकाराय- च.वि. ए. व of परोपकारः - परेषां उपकारः -षष्ठी तत्पुरुष स. for helping others, सस्यम्- corn, grain विभूतयः - प्र.ब.व. of विभूतिः -Wealth, riches.

**लोभमूलानि पापानि संकटानि तथैव च।
लोभात्प्रवर्तते वैरं अतिलोभात्प्रविनश्यति॥ ५४ ॥**

लोभाः, पापानि तथा संकटानि एव च मूलानि सन्ति। लोभात् वैरं प्रवर्तते, अति लोभात् (सर्वः) विनश्यति॥

Desires (Greeds) are the roots (causes) of all sins and all troubles. Greed gives rise to enmity. (Enmity rises with greed). One perishes with excess greed.

लोभमूलानि - लोभानां मूलानि - ष.ब.व.तत्पु. स. लोभात्- पु.लिं.पं.वि ए.व of लोभः - Greed, longing, desire मूलानि, पापानि, संकटानि- न. लि. प्र. वि. ब. व of -मूलम्- root, basis, beginning, पापम्- sin, evil, संकटम्- difficulty, trouble, peril, प्रवर्तते- वर्त. तृ. पु. ए. व of प्र+वृत्- १ ग. आ.प. arise, follow, वैरम्- enmity, hostility, grudge, अति (अव्यय)- prefix used with adjct. or advb. meaning-'very' ' exceedingly', विनश्यति- perish, ruin- वर्त. तृ. पु. ए. व of वि+नश्- नश्यति-४ ग. प.प.

**वयसः परिणामेऽपि , यः खलः खल एव सः ।
सुपक्षमपि माधुर्यं , नोपयातीन्द्रवारुणम् ॥ ५५ ॥**

यः परिणामे खलः; सः वयसः अपि खलः एव (अस्ति) । इन्द्रवारुणम् सु-पक्षम् अपि न माधुर्यम् उपयाति ।

An evil person remains an evil person even after gaining maturity with age. Bitter pumpkin (Indravaarun fruit) does not mellow into sweetness even after becoming fully ripe.

वयसः - न. लि. षष्ठी वि. ए. व. of वयस्- age, time or period of life, परिणामे- स. वि. ए. व of परिणामः - result, consequence, change खलः - wicked,, mischievous (खलं also means floor, earth, place, heap of dust), पक्ष- (adjective) mature, ripe (also means cooked, digested, baked), सु- a particle used with कर्मधारय / बहुव्रीही स. and with adjectives/adverbs. It indicates well, good, beautiful, proper, thorough, easily, readily etc. सुपक्षम् - अव्यय पूर्ववाद कर्मधारय; माधुर्यम्- sweetness, pleasantness, उपयाति- २ ग. तृ. पु. ए. व. of उप+या-attain, approach (या-याति- go, walk, vanish). इन्द्रवारुणम्- bitter pumpkin

**रत्नैः महाहैः तुतुषुर्न देवाः, न भेजिरे भीमविषेण भीतिम्।
अमृतं विना न प्रययुर्विरामम्, न निश्चितार्थात्विरमन्ति धीराः ॥ ५६ ॥**

देवाः रत्नैः महा-अहैः न तुतुषुः । (ते) भीम-विषेण भीतिम् न भेजिरे।
(ते) अमृतम् विना विरामम् न प्रययुः। धीराः निश्चितार्थात् न विरमन्ति।

(During Sagarmanthan) Gods did not get satisfied with the precious jewels nor did they get terrified after having the deadly poison. They did not rest until they got 'Amruta'. Brave/Courageous (people) do not relax until they get determined results.

रत्नैः, अहैः - न. लिं. तृ. वि. ब. व of रत्नम् – jewel and अर्ह - (adjective) precious, worthy, तुतुषु; भेजिरे, प्र-ययुः - all परोक्ष भूत. तृ. पु. ब. व. of तुष-तुष्यति-४ ग. प.प.-to be satisfied, contented, भज- भजति-ते १ उ.प.-to have, share, possess, या-याति-२ प.प.-go, move प्र+या- to go, set out. भीमविषेण- न. लिं. तृ. वि. ए. व of भीमविषम्- भीमम् - (deadly, terrible) विषम्-(poison)- वि.पु.प.कर्मधारय स. भीतिम्- स्त्री. लिं. द्वि.वि. ए.व. of भीतिः - fear, अमृतम्- nectar of immortality, विना- (अव्यय)- without, except, निश्चितार्थात्- न. लि. पं. वि. ए. व of निश्चितार्थम् - निश्चितम् अर्थम्- वि.पु.प.कर्मधारय.-set goal,

determined target, विरमन्ति- वर्त् १ ग. प.प. ब. व. रम्-रमते (१ ग. आ.प.) to rejoice, वि+रम्- (१ ग. प. प.) terminate, end, stop, विरामम् - द्वि. वि ए. व. of विराम (धातु साधित नाम of वि+ रम्)

**तृणानि नोन्मूलयति प्रभाङ्गनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः।
स्वभाव एवोन्नतचेतसामयं महान्-महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ ५७ ॥**

प्रभाङ्गनः , नीचैः प्रणतानि मृदूनि तृणानि सर्वतः न उन्मूलयति। उन्नत-चेतसाम् अयम् स्वभावः एव (अस्ति) । महान् महत्सु एव विक्रमम् करोति।

Storm (torrential wind) does not uproot low lying soft grass spread everywhere. It is just the nature of Great/mighty persons. Great/Strong show their prowess/valour with persons of their like.

प्रभाङ्गनः - mighty wind god (प्रभा- radiance, splendour आञ्जनः- Maruti, Hanuman), तृणानि, मृदूनि, प्रणतानि - all न. लि. प्र. वि. ब.व. of तृणम्- grass, मृदु- (adjective)-soft, delicate, प्रणत- bending, humble, clever, skillful- प्र+नत- क. भू. धा. वि. of नम्- नमति-ते १ ग. उ. प. bow, submit, salute, सर्वतः (सर्वतस्)- (अव्यय) every side or quarter, entirely, उन्मूलयति- वर्त् तृ. पु. ए. व. of उद्द+मूल्- Uproot, मूल्- १० ग. उ. प.- मूलयति-ते- to plant, grow, स्वभावः - स्वस्य भावः - ष. तत्पु. स; भावः nature, essential property being, manner, disposition, (स्व- pronominal adjective-one's own, innate, natural, एव (अव्यय)- just, quite, exactly, उन्नत- high, great, eminent, lofty- उद्द+नत- (see प्र+नत above), चेतसाम्- षष्ठी वि. ब. व. of चेतस्- consciousness, sense, mind, heart, soul, अयम्- प्र. वि. ए.व. of pronoun इदम्- this, महान्- प्र. वि. ए. व. and महत्सु- स. वि. ब. व. of महान्- पु. लिं- great, mighty, abundant, करोति- वर्त् तृ. पु. ए. व. of कृ-८ ग. उ.प.- to do, विक्रमम्- द्वि. वि. ए. व. of विक्रमः - heroism, overpower, stepping over

**पुस्तकस्था तु या विद्या, परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने, न सा विद्या न तद् धनम् ॥ ५८ ॥**

या विद्या पुस्तकस्था तु (अस्ति), सा विद्या कार्यकाले समुत्पन्ने न (भवति) । (यद्) धनम् परहस्तगतम् (अस्ति), तद् धनम् (कार्यकाले समुत्पन्ने) न (भवति) ।

The knowledge which is residing in the book and the money which is in possession of someone else are of no use during the time of action. (they don't serve their purpose, if they are not available)

पुस्तके तिष्ठति इति- पुस्तकस्था- उपपद तत्पुरुष स.- पुस्तकः or पुस्तकम्- book, स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. stay, reside, या, विद्या, सा- all - स्त्री लि. प्र.वि.ए.व. of यद्- which, who, विद्या- knowledge, तद् -that, she, धनम्- न. लि. प्र.वि.ए.व- wealth, money, परहस्तगतम्- in other's hand, पर-other -(adjective), हस्तः- hand, गतम्- gone क. भू. धा. वि. of गम्-१ ग. प.प. -go, परस्य हस्तः - परहस्तः - ष. तत्पु. स., परहस्ते गतम्- स. तत्पुरुष स., कार्यकाले - स.वि. ए. व. of कार्यकाल- time of action, fit time, कार्यस्य कालः -षष्ठी तत्पुरुष स. कार्य- work, business - कर्मणि विद्यर्थ धा. वि. of कृ -८ ग उ. प.- to do & कालः - time, समुत्पन्ने- स. वि. ए. व. of समुत्पन्न (पन्न- क. भू. धा. वि. of पद्-पद्यते ४ ग. आ. प.- to attain, follow, सम्+उद्द+पद् - arise, spring up),

**आस्ते भग आसीनस्य, ऊर्ध्वं तिष्ठति तिष्ठतः ।
शेते निपद्यमानस्य, चरति चरतो भगः ॥ ५९ ॥**

आसीनस्य भगः आस्ते । तिष्ठतः (भगः) ऊर्ध्वम् तिष्ठति ।
निपद्यमानस्य (भगः) शेते । चरतः भगः चरति । (चर एव इति । चर एव इति ।)

A sitting person's fortune (also sits). A standing person's (fortune) stands erect. A sleeping person's (fortune also) sleeps . (But) a moving person's (fortune) moves !
(Do Keep moving ! Do Keep moving !)

आस्ते, शेते, तिष्ठति, चरति- तृ. पु. ए. व. of- आस्- २ ग. आ. प sit, rest, शी- to sleep, lie down २ ग. आ. प., स्था- १ ग. प. प to stand, stay, चर्- to move, walk- १ ग. प. प., भगः - good fortune, luck, affluence, glory, fame (also means one of 12 forms of Sun, Moon, strength, effort), आसीनस्य, तिष्ठतः; चरतः, निपद्यमानस्य all षष्ठी वि, ए. व. of आसीन, तिष्ठत्, चरत्, निपद्यमान all वर्त् धा. वि. of आस्, स्था, चर्, नि+पद् (४ ग. आ. प. पद्यते- to go, move- नि-(अव्यय) used as prefix to verbs and nouns to indicate lowness, wrong,) निपद्यमान - lying low, sleeping; ऊर्ध्वम्- (adjective)- erect, above, upward, चर- आज्ञार्थ- द्वि. पु. ए. व. of चर्. एव -Only (emphatical)

**अधमाः धनमिच्छन्ति, धनं मानं च मध्यमाः ।
उत्तमाः मानमिच्छन्ति, मानो हि महताम् धनम् ॥ ६० ॥**

अधमाः धनम् इच्छन्ति । मध्यमाः धनम् मानम् च (इच्छन्ति)। उत्तमाः मानम् (एव)इच्छन्ति।
मानः हि महताम् धनम् (अस्ति)।

An inferior person desires money. An average person desires money and respect. A great person desires respect. Indeed, respect alone is the wealth of the great.

अधमाः, मध्यमाः, उत्तमाः - all प्र वि. ब.व - अधम- the lowest, मध्यम- average, middle, moderate, उत्तम- the best, धनम्- wealth, मानः -respect, honour, इच्छन्ति- वर्त् तृ. पु. ब. व of इष्- इच्छति ६ ग. प. प.- desire, long for., महताम् -पु. लिं. षष्ठी वि. ब. व of महत् - great, mighty, हि- (अव्यय)- indeed, for, as well as, only

**वाचा शौचं च मनसः शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूते दया शौचमेतच्छौचं परार्थिनाम् ॥ ६१ ॥**

वाचा शौचम्, मनसः शौचम्, इन्द्रियनिग्रहः, सर्व-भूते दया शौचम् च एतत् परार्थिनाम् शौचम् ।
(एतानि परार्थिनाम् शौचानि सन्ति) (चाणाक्यनीतिदर्पण अ.७, श्लो.२०)

Purity of speech, purity of mind, self restraint (discipline/ control) and honest compassionate to all creatures; these are the qualities of seekers of Nirvana/ Mokshya

वाचा, मनसः – तृ. वि. ए.व. of वाच्- स्त्री. लि- talk, speech & मनस्- न. लि.- heart, mind, शौचम् - न. लि.- purity, cleansing, honesty, इन्द्रियनिग्रहः - इन्द्रियाणाम् निग्रहः - षष्ठी तत्पुरुष स.- restraint of senses, सर्वभूते - स.वि.ए.व. of सर्वभूतम्- सर्वम् (all) भूतम् (being, living, animal)- कर्मधारय स., दया- compassion, एतत्

-न् लिं प्र. वि. ए. व of एतद्- this, परार्थिनाम् - पु. लिं. षष्ठी वि. ब.व. of परार्थिन्- परम् अर्थयते इति- तत्पुरुष स. पर - (adjective) other, higher, superior, अर्थ्- १० ग. आ.प. अर्थयते- long, desire.

**रूपयौवनसंपत्रा, विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते, निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ६२ ॥**

रूप-यौवन-संपत्रा:, विशाल-कुल-सम्भवाः; (किंतु) विद्या-हीनाः, निर्गन्धाः किंशुकाः इव, न शोभन्ते।

Those who are uneducated do not shine even if they are endowed with beauty and youth and are born in renowned families, just like odourless 'Kimshuka' flowers.

रूप- appearance, figure, यौवन- youth, संपत्रा -possessed of, rich, wealthy (क.भू धा. वि. of पद्- पद्यते- ४ ग. आ. प.- to go, approach, gain,) सम्+पद् -to possess, रूपम् च यौवनम् च- रूपयौवनम्- द्वंद्व स., रूपयौवनेन संपत्रः- त्. तत्पुरुष स., विशालं कुलं - वि.पु.प.कर्मधारय स. विशालकुल, विशालकुलसंभवः - विशालकुलेन संभवः त्. तत्पुरुष स. विशाल- large, renowned, कुल- family, संभवः - birth, spring up(also means possibility), विद्याहीन- विद्यया हीनः - त्. तत्पुरुष स., विद्या- education, हीन- deprived- (क. भू धा. वि. of हा-२ ग. प. प. जहाति- leave, give up), शोभन्ते- त्. पु. ब.व. of शुभ- १ ग. आ.प- to shine, appear, निर्गन्ध- निर् +गन्ध- निर् (अव्यय) or निस् (before vowels and soft consonant) conveying the senses of 'out of 'without', गन्ध- smell, odour.

**दूरागतं पथिश्रान्तं, वृथा च गृहमागतम् ।
अनर्चयित्वा यो भुड़क्ते, स वै चाण्डाल उच्यते ॥ ६३ ॥** (चाणक्यनीतिदर्पण-अ.१५, श्लो. ११)

यः दूर-आगतम्, पथि- श्रान्तम्, वृथा च गृहम् आगतम्, अन्-अर्चयित्वा भुड़क्ते, सः चाण्डालः वै (इति) उच्यते।

If a long travelled, tired traveller stumbles in to a home, one who (the home owner) does not care to welcome him (but), sits down to take his own meal, he certainly is called a wicked person.

यः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, which, दुर्- (ind.) (अ.) distant, आगतं - कर्म. भू धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, आ+गम् - to arrive, come, पथिन्- (पंथाः पंथानौ पंथानः) traveller, पथः - road, श्रान्तम्- द्वि. वि. ए.व. of श्रान्त- कर्म. भू धा.वि. of श्रम्- श्रम्यति ४ ग. प. प. to exert, to be fatigued, श्रान्तः पथि इति- पथिश्रान्तः- वि.उ.प.कर्मधारय. tired traveller, वृथा-(अव्यय) - to no purpose, wrongly, गृहम् - house, अनर्चयित्वा- न अर्चयित्वा- नज् तत्पुरुष स., अर्चयित्वा- पू. काल. त्वान्त. धा. सा. अव्यय of अर्च्-१० ग. उ.प. अर्चयति-ते-, to honour, worship, भुड़क्ते- भुज्-७ ग. उ.प. त्.पु.ए.व.- to eat, enjoy, सः - पु. लिं.प्र. वि. ए. व. of तद्- he, वै- a particle of affirmation or certainly, meaning indeed, truly, चाण्डालः- पु. लिं.प्र. वि. ए.व.- wicked, cruel (चाण्डाल- adjctv form) , उच्यते-कर्मणि प्र. त्. पु. ए. व. of वच्- २ ग. प. प.- वक्ति to say, speak (sometimes with accusative of word meaning 'speech'- उवाच)

**दाने तपसि शौर्ये च, विज्ञाने विनये नये ।
विस्मयो न हि कर्तव्यो, बहुरत्ना वसुन्धरा॥ ६४ ॥** (चाणक्य नीतीदर्पण अ.१४ श्लो.८)

दाने, तपसि, शौर्ये, विज्ञाने, विनये, नये च विस्मयः न हि कर्तव्यः (अस्ति) ।
वसुधरा बहुरता (अस्ति इति)

One must not become vain upon doing charity, penance, in showing valour, in gaining wisdom, cultivating politeness and on becoming worldly wise (because), this world is full of gems (with those who excel in these fields).

दाने, तपसि, शौर्ये, विज्ञाने, विनये, नये, All words - न. लिं. स. वि. ए. व. of दानम्- charity, giving, तपस्- penance, warmth, शौर्यम्- valour, heroism, विज्ञानम्- wisdom, knowledge, विनयम्- politeness, discipline, decorum, नयम्- prudence, way of life, विस्मयम्- pride, arrogance, extreme vanity, कर्तव्य - what is fit or ought to be done- कर्मणि विधर्थं धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प., वसुधरा- rich world, वसु- wealth, riches, न. लि, धरा- The earth-स्ती. लिं, वसुं युक्ता धरा इति- उपपद तत्पुरुष स., बहुरता- full of jewels, gems- बहुना रत्नैः युक्ता या सा- बहुव्रीही स.

**अतितृष्णा न कर्तव्या तृष्णां नैव परित्यजेत् ।
शनैः शनैश्च भोक्तव्यं वित्तम् स्वयमुपार्जितम् ॥६५ ॥**

अति-तृष्णा न कर्तव्या, तृष्णाम् न एव परित्यजेत्। स्वयम् उपार्जितम् वित्तम् शनैः शनैः च भोक्तव्यं ।

Extreme desire must be avoided; nor should one give up desire completely. One should enjoy self-earned wealth in a slow (controlled) manner.

अति- extreme, excessive, तृष्णा- स्ती. प्र. वि. ए. व., तृष्णाम् -द्वि. वि. ए. व. -thirst, desire, greed , कर्तव्य - what is fit or ought to be done, परित्यजेत् - विधर्थं तृ. पु. ए. व. of परि+त्यज् -त्यजति- १ ग. प.प. -abandon, quit, give up (परि-अव्यय- excessive, much, very, except etc), स्वयम्- अव्यय- oneself, voluntarily, उपार्जितम् -द्वि. वि.ए. व. of उपार्जित- कर्म. भू. धा. वि. of उप+अर्ज्- अर्जति- १ ग. प. प. to procure, earn, secure- उप-अव्यय- as prefix to verbs and nouns expresses nearness, ability, pervasion, effort etc, वित्तम् -wealth, शनैः - (शनैस)- अव्यय- slowly, gently (also means tardily, sluggishly), भोक्तव्य- कर्मणि विधर्थं धा. वि. of भुज्-भुनक्ति-भुक्ते- ७ ग. उ. प. to enjoy, use, eat, suffer.

**धारणाद्वर्मगमित्याहुः, धर्मो धारयते प्रजाः ।
यत्स्याद्वारणसंयुक्तं, स धर्म इति निश्चयः ॥ ६६ ॥**

(पण्डिताः) धर्मम् धारणात् इति आहुः। धर्मः प्रजाः धारयते।
(सः धर्मः) यत् धारण-संयुक्तम् स्यात्, सः धर्मः (खलु) इति निश्चयः।

(Wise men) say that Dharma upholds (the natural and cosmic laws). Dharma holds people together. (Hence) if something is able to hold the people together, no doubt, it is (indeed the correct) Dharma.

The word 'Dharma' is derived from the verb धृ -धारयति इति धर्मः : It signifies behaviours that are in accord with ऋत - order, rule; truth - that make life and universe possible, and includes duties, rights, laws, conduct, virtues and "right way of living".

धृ-धरति १ ग.प.प. or धारयति-ते १० ग.उ.प- to hold, bear, carry, support, sustain. धारणात्- पं. वि. ए. व. of धारण- धा.साधित नाम of धृ- holding, bearing, धर्मम् (धर्मः)- virtue, righteousness, custom, practice, religion, इति- (अव्यय) - this particle is used to report every word spoken, आहुः (ब्रुवन्ति)- २ ग. प. प. तृ. पु. ब. व. of ब्रू २ ग. उ. प.- to say, tell, speak, प्रजाः - स्त्री. लिं. द्वि. वि. ब.व. of प्रजा- people, society, mankind, यत् -न. पु. प्र.ए.व. ०५ यद् - which; स्यात्- विधर्थं तृ. पु. ए. व. of अस् -अस्ति- to be २ ग. प.प., धारणसंयुक्तम् -धारणेन संयुक्तम् - तृ.तत्पुरुष स., द्वि. वि. ए. व.; संयुक्त- connected, joined- कर्म. भू. धा. वि. of सं+युज्- ७ ग. उ. प., सः - पु. लिं. प्र. वि. ए.व. of तद् - it, he, निश्चयः - firm belief, aim, ascertainment,

**क्षणशः कणशश्चैव, विद्यामर्थं च साधयेत् ।
क्षणत्यागे कुतो विद्या, कणत्यागे कुतो धनम्॥६७ ॥**

प्रतिरूपं (alternate): क्षणे नष्टे कुतो विद्या, कणे नष्टे कुतो धनम् ।

विद्याम् अर्थम् च क्षणशः कणशः च एव साधयेत् । क्षणत्यागे (क्षणे नष्टे) कुतः विद्या ?
कणत्यागे (कणे नष्टे) कुतः धनम् ?

Knowledge and Money should be aquired momemt by moment and with every small resource. (respectively). If you waste time, how can you get knowledge? If you waste resources, how can you accumulate the wealth?

कणः - grain, क्षणः - moment, कणशः, क्षणशः - (अव्यय -indeclinable) in small parts - grain by grain & moment by moment, विद्याम्, अर्थम्, धनम्- all द्वि. वि. ए. व. of- विद्या- स्त्री. लिं. knowledge, learning, अर्थः -पु.लिं., money, desire, purpose, wish & धनम् -न. लिं. wealth, property, riches, साधयेत् -प्रयोजक (causal) -विधर्थं तृ. पु. ए. व. of साध- साधोति ५ ग. प. प. (प्रयोजक –साधयति) - to accomplish, obtain, learn, कणत्यागे & क्षणत्यागे- स. वि. ए. व. of कणत्याग & क्षणत्याग- both षष्ठी तत्पुरुष स., (कणस्य त्यागः - loss of grain, क्षणस्य त्यागः - loss of moment), कुतः - कुतस्- (अव्यय)- from where, whence, where else, why, how, नष्ट- क. भू. धा. वि. of नश- नश्यति ४ ग. प. प.- to be lost, vanish, destroyed.

**आहार निद्रा भय मैथुनं च, सामान्यमेतद् पशुभिः नराणाम् ।
धर्मोहि तेषाम् अधिको विशेषो, धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ ६८ ॥**

एते (गुणाः) ,आहार-निद्रा-भय-मैथुनं च, पशुभिः नराणाम् च सामान्यम् (सन्ति)। तेषाम् (नराणाम्) धर्मः हि अधिकः विशेषः (अस्ति)। धर्मेण-हीनाः (नराः) पशुभिः समानाः (सन्ति)।

Food, Sleep, Fear and Sex ; these characteristics are common between human beings and animals. is Following one's own Dharma is the additional special quality of the human beings alone! Those who abandon Dharma, are same as the animals.

आहार- food, (also taking, fetching), निद्रा- sleep, भय -fear, मैथुनम् - copulation, sexual union, एतद् - (pron.adjctv) this, this here, पशुभिः - पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of पशुः animal in general, & नराणाम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नरः man, male, human, सामान्यम् -(adjctv) common, general,

धर्मम्- धर्मः Virtue, righteousness, proper conduct, duty, moral/ethical practice, विवेक बुद्धि, तार तम्य भाव etc, धर्मेण् तु.वि. ए. व. of धर्म , हि -(अव्यय) indeed, surely, तेषाम् -of them ष. वि. ब. व. of तद्- they, this, अधिकः (adjctv) more, additional, greater, विशेषः (adjctv) special, distinct, हीना: deprived, abandoned- प्र. वि. ब. व. of हीन- क. भू धा. वि. of हा-जहाति २ प. प., समानाः -प्र. वि. ब..व. of समान- (adjctv) equal, like, similar
(एतद् - should be एते- प्र. वि. ब.व; पशुभिः, नराणाम् - should be both स.ब.व. नरेषु, पशुषु) ??

**अश्वस्य भूषणं वेगो, मत्तं स्याद् गजभूषणम् ।
चातुर्यं भूषणं नार्या, उद्योगो नरभूषणम् ॥ ६९ ॥**

अश्वस्य भूषणम् वेगः (स्यात) । मत्तम् गज-भूषणम् स्याद् ।
चातुर्यं नार्या: भूषणम् (स्यात) । उद्योगः नर-भूषणम् (स्यात) ॥

Let speed be the ornament of a horse. Let the majesty be the the glory of an elephant. Let being smart (clever) be the ornament of a woman. And being industrious be the glory of a man.

वेगः & उद्योगः (पु.) ,मत्तम् & चातुर्यम्(न.पु) all प्र. वि. ए. व., वेगः- speed, मत्त- क. भू धा. वि. of मद्- माद्यति- ४ ग. प. प. to inflame with passion, to be drunk (here it means majestic), चातुर्यम्- skill, dexterity, loveliness, being clever, smart उद्योगः - work, industry, exertion अश्वस्य & नार्या:- ष. वि. ए. व. of अश्वः -Horse, पु. लि., नारी -Woman स्त्री. लिं, भूषणम् -decoration, glory, ornament (भूष -१ ग. प.प. & १० ग. उ. प.-to adorn, deck, decorate oneself;) स्यात् -विधर्थ तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प प. to be; गजभूषणम् - गजस्य भूषणम् and नरभूषणम्- नरस्य भूषणम् both ष. तत्पुरुष स.

**अध्वा जरा मनुष्याणां वाजिनां बन्धनं जरा।
अमैथुनं जरा स्त्रीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥ ७० ॥**

मनुष्याणाम् जरा अध्वा (अस्ति) । वाजिनाम् जरा बन्धनम् (अस्ति) । स्त्रीणाम् जरा अमैथुनम् (अस्ति) । वस्त्राणाम् जरा आतपः (अस्ति) ।

Mens'old age comes due to (constant) travel. Horses' infirmity is due to being tethered (all the time). Women get old if they are not made love to. Clothes get faded in the Sun.

अध्वा, बन्धनम्, अमैथुनम्, आतपः - all प्र.वि. ए. व. अध्वन्- पु. लि. travel, journey, road, distance, बन्धनम् - न.लि. act of tying, binding, a bond, a chain, bondage, अमैथुनम्- नज्-तत्पुरुष स.(न मैथुनम्), मैथुनम्- न. लि. copulation, sex, marriage, आतपः - पु. लि. sunshine, heat , जरा-स्त्री. प्र.ए.व. - old age, infirmity, मनुष्याणाम्, वाजिनाम्, स्त्रीणाम्, वस्त्राणाम् – all ष. वि. ब. व. मनुष्यः -पु.लि.- a man, human being, male, वाजिन- पु. लि. a horse , स्त्री- स्त्री.लि.-a woman, female, wife, वस्त्रम्- न. लि. cloth, dress, garment

**नाक्षरं मंत्ररहितं नमूलं नौषधिम् ।
अयोग्य पुरुषं नास्ति योजकस्त्रदुर्लभः ॥ ७१ ॥**

मंत्र-रहीतम् अक्षरम् न (अस्ति) । न-मूलं न-औषधिम् (भवति) ।
अयोग्य पुरुषं न अस्ति । योजकः तत्र दुर्लभः (भवति) ।

There is no letter which is not a 'mantra', there is no root that can not be used as a medicine, (similarly) No person (on the earth) is completely useless. There a good delegator (who recognises the proper skillsets or a manager) is (very) rare.

मंत्ररहीतम् - without mantra - मन्त्रेण रहितम् -त्. तत्पुरुष स. मन्त्रम् - sacred prayer, vedic hymn, रहित- devoid of -क्. भू. धा. वि of रह- रहति- १ प. प. & रहयति-ते १० उ. प. - leave, quit, desert, अक्षरम् -a letter of the alphabet, मूलम्- a root, औषधिः - (also ओषधिः), a herb, medicinal plant, drug, अयोग्य- (adjctv) unfit, useless, पुरुषः -a male, man, अस्ति- त्. पु.ए. व. of अस् २ प.प. - to be, योजकः:- manager, delegator, तत्र- (अव्यय) there, in that place, दुर्लभः-दुर् लभः -(a) Difficult to obtain, rare. दुर्- a prefix to indicate hard, difficult

**यस्य स्नेहो भयं तस्य स्नेहो दुःखस्य भाजनम् ।
स्नेहमूलानि दुःखानि तानि त्यक्त्वा सुखं वसेत् ॥ ७२ ॥** -चाणक्य नीतिदर्पण अ १३, श्लो.५

यस्य स्नेहः (अस्ति) तस्य भयम् (अपि भवति) । स्नेहः दुःखस्य भाजनम् (भवति) ।
दुःखानि स्नेह-मूलानि (अस्ति) । तानि त्यक्त्वा सुखम् वसेत् ।

One's affection (attachment) can (also) become his fear. Affection (attachment) is the root-cause of all sorrows. One msy (should) give up these (affections / attachments) and live happily.

यस्य, तस्य, दुःखस्य, all ष. वि. ए. व. of यद् -who, which, what, तद् - that, it, he, she, दुःखम्- grief, agony, sorrow respectively, तानि- प्र. वि. ब. व. of तद्, दुःखानि- प्र. वि. ब. व. of दुःखम्, स्नेहः - affection, love (also means oil, oiliness, grease, fat) भयम्- fear, apprehension, risk, भाजनम् -sharing, having, giving (भाज-१० ग. उ. प. and also causal of भज्- १ उ. प.- to share, enjoy, devide), स्नेहमूलानि- प्र. वि. ब. व. of स्नेहमूलम्- स्नेहस्य मूलम् -ष. तत्पुरुष स., मूलम्- root, beginning, basis, त्यक्त्वा- पू. कालवाचक त्वान्त धा. अव्यय of त्यज्-त्यजति १ ग. प. प.-to leave, abandon let go, सुखम्- happily, वसेत् - विधर्थं त्. पु. ए. व. of वस्- वसति १ ग. प. प. to live, stay, reside.

**एतदेशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥ ७३ ॥** -(Manusmruti)

पृथिव्याम् सर्व-मानवाः एतद्-देश प्रसूतस्य अग्रजन्मनः सकाशात् स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् ।

May all human beings of this earth learn about their own history & character from (every) previously born person in this land.

(May all human beings learn संस्कृति of भारत).

एतद्- this, here, देश- land, country, प्रसूतस्य- ष. वि. ए. व. of प्रसूत- born, produced, begotten (क. भू. धा वि. of प्र+सू-सूते २ ग. आ. प - to bring forth, produce, beget), सकाश- (adjctv)- present, near, having

appearance, सकाशात् & सकाशम् are used adverbially in the sense of near, from near, from, from the presence of, अग्रजन्मनः - पञ्चमी. वि. ए. व. . From अग्रजन्मन् - (अग्रे जातः इति- उपपद तत्पुरुष स.)- first born, an elder brother, those born before, स्वम्- चरित्रम् both द्वि. वि. ए. व. of स्व- ones own, belonging to oneself and चरित्रम्- conduct, history, instituted observance, शिक्षेन्-विधर्थ तृ. पु. ब. व. of शिक्ष- शिक्षते -१ ग. आ. प.- to learn, acquire knowledge, study, पृथिव्याम् - स्त्री. लि. स. वि. ए. व. of पृथिवी- earth, सर्व- all, every, मानवाः - पु. लि. प्र. वि. ब. व. of मानवः - man, human being.

धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी
सत्यं सूनुरयं दया च भगिनी भ्राता मनःसंयमः ।
शस्या भूमितलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानामृतं भोजनं
एते यस्य कुटुम्बिनः वद सखे कस्माद् भयं योगिनः ॥ ७४ ॥

यस्य पिता धैर्यम्, जननी क्षमा, शान्तिः चिरं गेहिनी च (अस्ति), (यस्य) सूनुः सत्यम् अयम्, भगिनी दया, भ्राता मनःसंयमः च (अस्ति), (यस्य) शस्या भूमितलं, दिशः वसनम् अपि, भोजनम् ज्ञानामृतम्, एते यस्य कुटुम्बिनः (सान्ति), वद (मां) (हे) सखे, (तस्य) योगिनः कस्माद् भयं (अस्ति)?

(A Yogi) whose father is courage, whose mother is forbearance, whose long lasting wife is calmness of mind, truth his son, compassion his sister, control of mind his brother, this earth is his bed, the directions are his attire and the knowledge nectarine is the food - to whom all these are members of his family, tell me my dear, from whom would such a Yogi fear?

यस्य-पु. लि. ष. वि. ए. व ; यद् -whose, पिता, जननी, गेहिनी, सूनुः, अयम्, भगिनी, भ्राता, शस्या, ज्ञानामृतम्- all प्र. वि. ए. व of पितृ- father, जननी-mother, गेहिनी - housewife (गेहिन्-householder), सूनुः-son, इदम्- (पु. लिं.) he, it, भगिनी- sister, भ्रातृ- brother, शस्या- bed, ज्ञानामृतम् - nectarine knowledge- ज्ञानम् अमृतम्- विशेषणपूर्वपद- कर्मधारय स. दिशाः- प्र. वि. ब. व. of दिशा - स्त्री.लि- quarter of sky, direction, धैर्यम्- courage, strength, क्षमा - forbearance, forgiveness, शान्तिः - calmness, tranquillity, चिर- (adjctv) a long time, long lasting, सत्यम्- truth, honesty, दया- compassion, sympathy मनःसंयमः-मनसः संयमः- ष. तत्पुरुष स.- control of mind, भूमितलम्- earth surface भूम्याः तलम्- ष. तत्पुरुष स., भूमि- earth, तलम् - surface , वसनम्- garment, cloths, (also dwelling, staying), भोजनम् - food, that which is enjoyed, एते- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of एतद्- (एषः), कुटुम्बिनः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कुटुम्बिन्- householder, family, सखे- सं. वि. ए. व. of सखि (स्त्री.) (पु.लिं.- सखा सखायौ सखयः) friend, वद - आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of वद - १ ग. प. प. to say, speak, कस्माद् -from whom, पं. वि. ए. व. of किम्- what, which, भयम् -fear, योगिनः - पु.लिं. - ष. वि. ए. व of योगिन् - ascetic, saint (also means follower of Yoga, female magician) - for a Yogi

उदये सविता रक्तो, रक्तःश्वास्तमये तथा।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च, महतामेकरूपता॥ ७५ ॥

सविता उदये रक्तः (अस्ति)। (सः) तथा रक्तः अस्तमये च (अपि अस्ति)। महताम् सम्पत्तौ च विपत्तौ च एक- रूपता (भवति) ।

The sun appears red while rising and appears likewise red while setting. Great men too remain alike in their prosperity (good times) and calamity bad times).

सविता- प्र. वि. ए. व. of सवित्- the Sun, उदये - स. वि. ए. व. of उदयः- rising, going upwards, रक्तः - प्र. वि. ए. व. रक्त- कर्म. भू. धा. वि. Of रंज् – १ ग. & ४ ग. उ.प- रजति-ते, रज्यति-ते- become red, glow, तथा- (अव्यय) thus, likewise, so, अस्तमये - स. वि ए. व. of अस्तमयः - setting, decline, सम्पत्तौ- विपत्तौ - both स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of संपत्तिः - prosperity, wealth & विपत्तिः: calamity, decline, महताम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत् - geart, mighty, powerful, एकरूपता - similarity, uniformity.

**साधूनां दर्शनं पुण्यं, तीर्थभूता हि साधवः।
तीर्थं फलति कालेन, सद्यः साधुसमागमः ॥ ७६ ॥**

साधूनां दर्शनं पुण्यं (अस्ति)। साधवः तीर्थभूता हि (भवन्ति)।
तीर्थं कालेन फलति। साधुसमागमः सद्यः (एव फलति)।

Seeing (meeting) saintly persons is holy: such saintly persons are indeed like sacred places (which absolve one's sins.) The holy place (Teerthas) gives results after some time, but the meeting with saintly persons gives instant results.

साधूनां - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of साधुः - sage, saint, virtuous man, साधवः- प्र. वि. ब. व. दर्शनम्- (धा. सा. नाम of दृश- पश्यति १ ग. प. प.) -to see, look upon, पुण्यम् -(adjctv) -holy, sacred, तीर्थम्- a holy place, a shrine, sacred river, भूत- कर्म. भू. धा. वि. of भू-भवति- १ ग. प. प. make happen, to be, तीर्थभूता- (adj) scared, holy- हि-(अव्यय)- indeed,, surely, कालेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कालः - time, a period, फलति- तृ. पु. ए. व. of फल- १ ग.प.प. to bear fruit, produced fruit, साधुसमागमः: Holy union- साधूनाम् समागमः - ष. तत्पुरुष स., समागमः - meeting, union, सद्यः - प्र. वि. ए.व. of सद्यस्- (अव्यय)- today, same day.

**प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः, प्रभाते दीपको रविः।
त्रैलोक्ये दीपको धर्मः, सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ ७७ ॥**

चन्द्रः: प्रदोषे दीपकः: (अस्ति)। रविः: प्रभाते दीपकः: (अस्ति)।
धर्मः: त्रैलोक्ये दीपकः: (अस्ति)। सुपुत्रः कुलदीपकः: (भवति)।

The guiding light in the evening is the Moon (and). The guiding light at dawn is the Sun. Dharma (duty, virtue, good conduct) is the guiding light in all three worlds whereas a good son is the guiding light of the entire clan.

चन्द्रः: - Moon, दीपकः: -a lamp, light, रविः: - Sun, धर्मः: - prescribed course of conduct, duty, virtue, सुपुत्रः: शोभनः: (virtuous, good) पुत्रः: (son)- समानाधिकरण प्रादितत्पुरुष स. कुलदीपकः: - कुलस्य (of clan, family) दीपकः: - ष. तत्पुरुष स.- all in प्र. वि. ए. व.; प्रदोषे, प्रभाते, त्रैलोक्ये, all स. वि. ए. व. of प्रदोषः - evening, first part of night (also means fault, sin, defect), प्रभातम्- day break, dawn, प्र+भात- कर्म. भू. धा. वि. of भा-भाति २ ग. प. प.- to shine, be luminous, त्रैलोक्यम्- three worlds taken together.

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् ।

तृतीये नार्जितं पुण्यं, चतुर्थे किं करिष्यसि ॥ ७८ ॥

(यदि त्वया) प्रथमे विद्या न अर्जिता, द्वितीये धनम् न अर्जितम्, तृतीये पुण्यम् न अर्जितम्, (तर्हि), चतुर्थे (त्वम्) किम् करिष्यसि ?

(If you) did not gain knowledge in the first (quarter of life) , did not gain wealth in the second (quarter), did not do any good deeds (earn moral merits) during the third (quarter) - then what will you do in the fourth?

The underlying foundation for knowledge, wealth and deeds is धर्मः; the right way, which all need to be the basis for pursuing मोक्षः in the fourth stage.

प्रथमे, द्वितीये, तृतीये, चतुर्थे - all स. वि. ए. व. प्रथमा- first, ब्रह्मचर्याश्रम, द्वितीया- second गृहस्थाश्रम, तृतीया- third, वानप्रस्थाश्रम, चतुर्थ - forth, सन्यासाश्रम. विद्या- स्त्री.लि. knowledge, learning, अर्जित- क. भू.धा. वि. of अर्ज- अर्जिति- १ ग.प.प. to gain, earn, secure, अर्जिता-स्त्री.लिं - अर्जितम् - न. लिं, both - प्र. वि. ए. व., धनम् - न. लिं. Wealth, पुण्यम्- न. लिं. good deed, moral merit, किम् - pronominal adjctv. what, करिष्यसि- द्वि. भविष्य. द्वि. पु. ए. व. of कृ - ८ ग. उ. प. करोति-कुरुते- to do. यदि - तर्हि If-Then, (The actual wording of the verse is in कर्मणि प्र. -If knowledge was not earned by you...etc.)

अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।

प्रारब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥७९॥

प्रथमम् बुद्धि-लक्षणम् कार्याणाम् अन्-आरम्भः हि (अस्ति)।

द्वितीयम् बुद्धि-लक्षणम् प्रारब्धस्य अन्त-गमनम् (अस्ति)।

The first sign of intelligence is not starting the works (or jobs which are beyond one's capacity). The second sign of intelligence is to conclude the started work.

कार्याणाम्- न. लिं. ष. वि. ब. व. of कार्यम्- work, business- (कर्मणि विध्यर्थ धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ.प.) ,अनारम्भः - न आरम्भः - न ज् तत्पुरुष स.- not starting, हि - (अव्यय) surely, indeed, बुद्धिलक्षणम् - बुद्धेः (बुद्ध्याः) लक्षणम्- ष. तत्पुरुष स.- बुद्धिः - स्त्री.लिं- intelligence, understanding, लक्षणम्- sign, प्रारब्धस्य- ष. वि. ए. व. of प्रारब्ध- begun, commenced (कर्म् भू.धा.वि. of प्र+ आ+ रभ्- रभते - १ ग. आ. प. - to start, begin,), अन्तगमनम्- अन्तं गमनं - वि.पु.प.कर्मधारय स ending, concluding प्रथमम् द्वितीयम्- (adjctv) क्रमवाचक न.पु.प्र.वि. -first, second

लौकिकानां हि साधूनामर्थं वाग्नुवर्तते ।

ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोनुधावति ॥८०॥

(भवभूति-उत्तर रामचरित)

लौकिकानाम् साधूनाम् अर्थम् हि वाग् अनुवर्तते | पुनर् आद्यानाम् ऋषीणाम् वाचम् अर्थः अनुधावति |

The word of good individuals indeed follows its meaning. On the other hand, meaning (of a word) of great sages follows the word.

(Normally a person thinks of the meaning first and then frames the sentence as per that meaning. But in case of great sages, casually uttered words, obtain a deeper meaning)

लौकिकानाम् साधूनाम् आद्यानाम् ऋषीणाम्- all पु. लिं. ष. वि. ब. व - लौकिक- (adjctv)- common, mundane, साधु (adjctv) - well behaved, good, आद्य (adjctv)- pre-eminent, foremost, great ऋषि: - sage, ascetic, पुनर् -(ind) अव्यय -again, on the other hand, वाक् - वाग् -प्र. वि. ए. व. and वाचम् - द्वि. वि. ए. व. of वाच् -स्त्री लि.-a word, sound, talk, अर्थः -प्र. वि. ए. व. & अर्थम् - द्वि.वि. ए. व. of अर्थः - पु.लिं- meaning (also means purpose, object, wish, aim), हि -अव्यय-surely, indeed, अनुवर्तते- follows- तृ.पु. ए. व. of अनु + वृत् (वृत् -वर्तते- exist, to be, remain १ ग. आ.प.), अनु -(अव्यय)- after, behind, connected, अनुधावति- to run after, follow- तृ. पु. ए. व. of अनु+धाव् (धाव्-धावति, १ ग. प. प.- to run, follow).

**परोपदेशवेलायां, शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै।
विस्मरन्तीह शिष्टत्वं, स्वकार्ये समुपस्थिते॥८१॥**

पर-उपदेश-वेलायाम् सर्वे वै शिष्टाः भवन्ति । (ते सर्वे), स्वकार्ये समुपस्थिते, इह शिष्टत्वम् विस्मरन्ति ॥

At the time of giving advice to others, all become indeed (very) wise.
But when encountered by their own problem, they forget their own wisdom.

पर-(adjctv) other, उपदेश advice, वेलायाम् - स्त्री लि. स. वि. ए. व. of वेला- time, सर्वे- पु. लि. प्र. वि. ब. व. of सर्व- pronoun-all, entire, शिष्टाः - प्र.वि. ब. व. of शिष्टः - eminent or distinguished person, शिष्टत्वम् - eminence- शिष्ट- कर्म. भू. धा. वि. of शिष्- शिनष्टि , ७ ग. प प.- to distinguish, भवन्ति - तृ. पु. ब. व. of भू- भवति - १ ग. प.प. to be, happen, इह- (अव्यय) here, in this case, स्व - one's own, कार्ये - स. वि. ए. व. of कार्य -work, business, task - कर्म. विधर्थ धा. वि. of कृ. करोति - कुरुते -८ ग. उ. प. to do, समुपस्थिते – occurring, befalling -स. वि. ए. व. of समुपस्थित- सम्+उप+स्थित (स्थित क.भू. धा. वि. of स्था-तिष्ठति- १ ग. प. प.), समुपस्थिते - स. वि. ए. व. . approaching, happening विस्मरन्ति- तृ. पु. ब. व of वि+स्मृ -to forget, (स्मृ- स्मरति- १ ग. प. प. to remember), वै- a particle of affirmation or certainty

**कार्यार्थी भजते लोकं, यावत् कार्यं न सिध्यति ॥
उत्तीर्ण च परे पारे, नौकायाः किं प्रयोजनम्॥८२॥**

कार्यार्थी लोकम्, यावत् (तस्य) कार्यं न सिध्यति, (तावत् सः त्वां) भजते।
उत्तीर्ण च परे पारे, नौकायाः किं प्रयोजनम् (अस्ति)?

A person, wanting to get some work done (from you), praises (you) till his work is not accomplished. (Then he forgets you!) After crossing (the river) to the other shore, what is the use of the boat!

कार्यार्थी- प्र. वि. ए. व. of कार्यार्थिन्-कार्यम् अर्थयति इति- द्वि. तत्पुरुष स. - one wanting to get the work done, कार्य - work, business- कर्मणि विधर्थ धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, लोकम् – द्वि

वि. ए. व.. of लोकः - people, यावत्(adjtv) -till, till that time, as much as, सिध्यति- सिध् ४ ग. प. प to accomplish, भजते (भजति) (- १ ग. आ. प. तृ. पु. ए. व. of भज्- उ.प. to serve please, honour, उत्तीर्ण- स. वि. ए. व of उत्तीर्ण- cross across- उद्-तीर्ण- क.भू. धा. वि. of तृ-(दीर्घ तृ)- तरति- १ ग. प. प. to cross, float, परे and पारे both - स. वि. ए. व of पर- other, पार- across, shore, opposite bank, नौकायाः - स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of नौका- boat, किम् - (pronoun)- what, which, प्रयोजन- use, utility

**निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा ।
विषं भवतु वा माऽभूत् फणाटोपो भयंकरः ॥८३॥**

प्रति रूपं (alternate) : -विषमस्तु न चाप्यस्तु फटाटोपो भयंकरः ॥

सर्पेण निर्विषेण अपि महती फणा कर्तव्या (अस्तु) । फणाटोपः भयंकरः (अस्तु), विषं भवतु वा मा अभूत् (न अस्तु) । or (फटाटोपः भयंकरः (अस्तु), विषम् अस्तु न च अपि अस्तु ।)

Even for a non-poisonous snake, it ought to expand its hood. Whether or not it has poison, the (sight of the) hood itself is very scary.

सर्पेण and निर्विषेण- both तृ. वि. ए. व of सर्पः -snake-serpent and निर्विषः - non-poisonous (निर्गतम् विषम् यस्मिन् तद्- निर्विषम् -प्रादिबहुव्रीही स.), विषम्- poison, अपि -(अव्यय)- though, even if, महती - huge, big, great, फणा- फणः, फटः -expanded hood of a snake, आटोपः -pride, self-conceit, arrogance, कर्तव्या- ought to do, duty - क. विध्यर्थ धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते - ८ ग. उ. प. - to do- (All three स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of - महत्, फणा & कर्तव्य रेस्पृव्य), फणाटोपः, फटाटोपः (फणायाः, फटायाः आटोपः -ष. तत्पुरुष स.)- arrogant display of hood, भवतु -आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. and अभूत्- सामान्य भूत्. तृ. पु. ए. व of भू. भवति - १ ग. प. प. to be, happen, वा - (अव्यय) or , also, and, मा- particle of prohibition, भयंकरः -भयम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स.- frightening, terrible, अस्तु -आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प.- to be

**अनन्तशास्त्रं बहुलाश्च विद्याः, अल्पश्च (स्वल्पश्च) कालो, बहुविघ्रता च ।
यत्सारभूतं तदुपासनीयं, हंसो यथा क्षीरमिवम्बुमध्यात् ॥८४॥**

शास्त्रम् अनन्तं (भवति)। विद्याः च बहुलाः (सन्ति) । कालः च अल्पः (स्वल्पः) (अस्ति) । विघ्रताः च बहवः (सन्ति) । यथा हंसः अम्बु-मध्यात् क्षीरम् इव (उपास्ते तथा), यत् सारभूतं तद् (एव), उपासनीयम् (अस्ति) ॥

The knowledge (of holy scriptures) is vast, fields of learnings are many, time is very short, hurdles are many. (Hence, only) whatever is worthy (gist, essential) should be sought, just like a swan that sips the milk and leaves the water (poetic myth- कविकल्पना)

अनन्तशास्त्रम्- अनन्तम् शास्त्रम्- विशेषण पूर्व पद कर्मधारय ..-Vast source of knowledge, विद्याः - स्त्री.लिं. प्र. वि. ब.व of विद्या, बहुलाः - स्त्री.लिं. प्र. वि. ब.व of बहुल -adjtv- wide, ample, abundant (compr.- भूयस्, supr.- भूयिष्ठ), बहु, बह्वी (स्त्री.लिं.)- much, great plenty (comparative बहीयस्, supr. बंहिष्ठ), कालः पु. लिं- time, अल्पः (स्वल्पः)- little, small, यद् - न. लिं. which, what, तद्- न. लिं- it, this, हंसः -पु. लिं.- Swan, अम्बु- न. लिं.- Water, क्षीरम्- न. लिं.-Milk- all प्र. वि. ए. व., विघ्नः -पु. लिं. (rarely न.लि).- obstacle,

interruption +ता- occurrence of obstacles, सारभूतं -सारम् भूतं - वि. पु. कर्मधारय स. Essential being मध्यात् -पं वि. ए. व. of मध्यः -middle, inside इव- like, उपासनीयम् - प्र. वि. ए. व.- of उपासनीय- कर्म् विधर्थं धा. वि. of उप+ आस्- आस्ते २ ग. आ. प- to be worshipped, accepted क्षीरमिवम्बुमध्यात् - (क्षिरमिवाम्बुमध्यात् ?)- क्षीरम् इव अम्बु-मध्यात् - क्षीरम् इव अम्बु-मध्यात् -

**दुर्जनः प्रियवादी च नैव विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥८५॥**

दुर्जनः प्रियवादी च (अस्ति), (एतत्) विश्वास कारणम् एव न (भवति) ।
(तस्य) जिह्वाग्रे मधु तिष्ठति (किन्तु) हृदये तु हलाहलम् (अस्ति) ।

Sweet talk of an evil person is never a reason to trust him. (Although he) has honey on (his) tongue, his heart is filled with deadly poison.

दुर्जनः - Bad , evil person- दुष्टः जनः - वि. पु. कर्मधारय स., प्रियवादी-- sweet talker - प्रियम् वदति इति - द्वि. तत्पुरुष स. both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विश्वासकारणम् -विश्वासस्य कारणम् - ष. तत्पुरुष स.- trust worthy. जिह्वाग्रे – at tip of the tongue- (जिह्वाग्र- (जिह्वा- tongue- जिह्वायाः अग्रम् (tip)- ष. तत्पुरुष स.), हृदये in the heart - both स. वि. ए. व., मधु - honey, तिष्ठति- तृ. पु. ए. व. of स्था -१ ग. प. प., हलाहलम्- deadly poison

**शान्तितुल्यं तपो नास्ति संतोषात् परं सुखम् ।
नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥८६॥**-चाणक्य नीतीदर्पण अ.८, श्लो.१३

शान्ति-तुल्यं तपः न अस्ति । संतोषात् परम् सुखम् न (अस्ति)।
तृष्णा-परः व्याधिः न अस्ति । दयापरः धर्मः च न (अस्ति) ।

There is no penance or religious austerity like peace. There is no happiness like satisfaction or contentment. There is no disease like greed and there is no Dharma like mercy.

शान्तिः - peace, tranquility, तुल्य -कर्मणि विधर्थं धा. सा. वि. of तुल- तोलति-१ ग. प. प.& १० उ. प. तोलयति- ते- to weigh, compare, शान्त्या तुल्यम्- तृ. तत्पुरुष स.- compared to peace, शान्तितुल्यम्, तपः- penance, religious austerity- प्र. वि. ए. व. of तपस्- न. लिं., अस्ति- तृ. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प.- to be, संतोषात् - पं. वि. ए. व. of संतोषः - satisfaction, contentment, परम्-परः -(adjctv)-other, different, सुखम्- happiness, तृष्णा- thirst, desire, greed, दया-mercy, तृष्णापरः - तृष्णाया परः, दयापरः - दयया परः- both तृ. तत्पुरुष स. व्याधिः - disease, धर्मः - virtue, righteousness, religion

**प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्णन्ति जन्तवः ।
तस्मात् तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥८७॥**- चाणक्य नीतीदर्पण अ.१६, श्लो.१७

सर्वे जन्तवः प्रिय-वाक्य-प्रदानेन तुष्णन्ति । तस्मात् तद् एव वक्तव्यम् । वचने का दरिद्रता ?

All people are happy, having spoken with pleasant talk. (Hence) that alone should be spoken. Why show stinginess while speaking?

सर्वे & जन्तवः - both पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्व- - all, entire and जन्तु- living being, man, person, प्रियवाक्यप्रदानेन- तृ. वि. ए. व. of प्रियवाक्यप्रदान- प्रियम् वाक्यम्- प्रियवाक्यम्-द्वि. तत्पुरुष स., प्रियवाक्यस्य प्रदानम्- प्रियवाक्यप्रदानम्- ष. तत्पुरुष स. -offering pleasant talk, तुष्टिन्ति- तृ. पु. ब. व. of तुष्ट- तुष्टिति- ४ ग. प. प. to be happy, satisfied, तस्मात् -therefore- पं. वि. ए. व. of तद्- it, this, एव (अव्यय)- alone, only, वक्तव्यम् -worth saying -प्र. वि. ए. व. of वक्तव्य- क. विधर्थ धा. सा. वि. of वच्-वक्ति, २ ग. - to say, tell, वचने- स. वि. ए. व. of वचन- speech, utterance, का and दरिद्रता both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्- why, (which, what) and दरिद्र- poor, mean- दरिद्र+ता -meanness, stinginess.

**राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम्।
स्त्रियः चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥८८॥**

देवः (अपि) राष्ट्रस्य चित्तम्, कृपणस्य वित्तम्, दुर्जन-मानुषाणाम् मनोरथम्, स्त्रियः चरित्रम्, पुरुषस्य भाग्यम् च न (जानाति)। (अथः मनुष्यः) कुतः (जानाति) ?

Even God does not know the strategy of a nation, nor a miser's wealth, nor the hidden intentions of bad characters, nor the character of a woman, nor (even) destiny of a man. (Then) how can an (ordinary) man know (any one of) these ?

देवः - God, राष्ट्रस्य, कृपणस्य, स्त्रियः, पुरुषस्य,- all ष. वि. ए. व. of राष्ट्रम्- न. लिं. -country, state, कृपणः - पु. लिं.- miser, mean person, स्त्री -स्त्री. लि. woman, -पुरुषः - पु.. लिं.-man दुर्जनमानुषाणाम् - ष. वि. ब. व. of दुर्जनमानुषः (दुष्टः जनः -दुर्जनः bad character, दुर्जनः मानुषः -दुर्जनमानुषः- bad person- both समानाधिकरण प्रादितत्पुरुष स.), चित्तम्- mind, intent, वित्तम्- wealth, मनोरथम्- mind, intention, चरित्रम्- behaviour, conduct, भाग्यम् - destiny, fortune, जानाति- तृ. पु. ए. व. of ज्ञा-१ ग. उ. प. - जानाति-जनीते to know, to be aware, कुतः (कुतस्)- अव्यय- how, from where, where else, मनुष्यः - man

**लक्ष्मीर्लक्षणहीनेच कुलहीनं सरस्वती।
अपात्रे लभते नारी मेघवर्षन्तु पर्वते ॥८९॥**

लक्ष्मीः लक्षण-हीने (गच्छति), सरस्वती कुलहीनम् (वरति)। नारी अपात्रे लभते च । एतानि सर्वाणि अपात्राः सन्ति यथा, मेघः पर्वते वर्षति (वर्षन्तु ?)।

Wealth going to incompetent person, knowledge obtained by a (bad) person of poor descent, an undeserving person marrying a (good) woman, are all in vain, like the rainfall on a mountain.

लक्षणहीने- स. वि. ए. व. of लक्षणेन हीनः - लक्षणहीनः incompetent- तृ. तत्पुरुष स. (लक्षण- quality, mark, हीन-devoid of, bereft of कर्म्. भू. धा. वि. of हा- २ ग. प. प. जहाति- quit, give up), लक्ष्मी -wealth, सरस्वती- knowledge (Good education); कुलहीनम्- of low descent- कुलेन हीनः --तृ. तत्पुरुष स. कुलम्- race, family tree, नारी- woman, अपात्रे - स. वि. ए. व. of अपात्रः -अपात्रः -नञ्च तत्पुरुष स.- unworthy,

लभते- त्.पु. ए. व. of लभ्- १ ग. आ.प. to get, मेघः- cloud, वर्षन्तु- आज्ञार्थ त्. पु. ब.व. of वृष्-वर्षति- १ ग. प.प.- to rain, should be मेघः वर्षति । पर्वते- स. वि. ए. व. of पर्वतः - mountain

**श्लोकेन वा तदर्थेन पादेनैकाक्षरेण वा ।
अवन्धं दिवसं कुर्याद्वानाध्ययनकर्म्भिः ॥१०॥**

समसुभाषित -

**श्लोकेन वा तदर्थेन तदर्थाक्षरेणवा ।
अवन्धं दिवसं कुर्यात् ध्यानाध्ययनकर्म्भिः ॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ.२ श्लो.१३**

श्लोकेन वा तद् अर्थेन, पादेन (वा) एक अक्षरेण, दानं वा अध्ययनं, कर्म्भिः (वा) अ-वन्ध्यम् दिवसं कुर्यात्। श्लोकेन वा तद् अर्थेन वा तद् अर्ध अर्ध अक्षरेण वा, ध्यानम् वा अध्ययनं कर्म्भिः (वा) अवन्ध्यम् दिवसं कुर्यात्।

One ought to make each day fruitful by activiries like studying a verse or half a verse, quarter of a verse or even a letter and giving to charity (or meditation.)

श्लोकेन, अर्थेन, पादेन, अक्षरेण, all त्. वि. ए. व. of -श्लोक a hymn or verse of praise, अर्ध- (adjctv)- half, अर्धार्थः अर्धस्य अर्ध or पाद- fourth part, quarter, अक्षरः a word, वा- (अव्यय)- or, as well as, possibly, तद्- that, of that, दानम्-charity, giving, ध्यानम्-meditation, + अध्ययनम्- learning=study (of scriptures)= दानाध्ययनम् or ध्यानाध्ययनम् both द्वन्द्व समास., कर्म्भिः त्. वि. ब. व. of कर्मन्- न. लि.- work, deed, अवन्ध्यम्- fruitful- न वन्ध्यम् (वन्ध्यम्- barren, fruitless)- नज् तत्पुरुष स.- (note वन्ध्यम्= बन्ध्यम्), दिवसम् day, कुर्यात्- आज्ञार्थ त्. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to make, do

**उष्ट्राणां च विवाहेषु गीतं गायन्ति गर्दभाः ।
परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपमहो ध्वनिः ॥११॥**

उष्ट्राणाम् विवाहेषु (च) गर्दभाः: गीतम् गायन्ति। (ते) परस्परम् प्रशंसन्ति 'अहो रूपम्' 'अहो ध्वनिः' इति ।

When donkeys sing songs in the marriage ceremony of camels, they compliment each other by (donkeys saying to camels) 'Oh ! what a beautiful couple ' and (the camels say to donkeys) 'Oh ! what a sweet voice' !!

अहो रूपम्, अहो ध्वनिः - is a common proverb used when two people scratch each other's back even with their mutual shortcomings)

गर्दभाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गर्दभ- donkey, उष्ट्राणाम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of उष्ट्रे -camel, विवाहेषु- स. वि. ब. व. of विवाहः marriage, गीतम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गीत- song (क.भू. धा. वि. of गै- १ ग. प. प. to sing), गायन्ति- वर्त. त्. पु. ब. व. of गै., परस्पर- (adjctv)- each other, one another, प्रशंसन्ति- त्. पु. ब. व. of शंस-शंसति -- १ ग. प. प. to praise, extol- प्र+ शंस्- praise highly, अहो- (अव्यय)- a particle showing agreeable wonder, surprise, रूपम्-beauty, ध्वनिः- voice

इतरकर्मफलानि यद्यच्छया विलिख तानि सहे चतुरानन ।
अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥१२॥

प्रतिरूपम् - समशब्दः:

(यद्यच्छया-यथेच्छया, कर्मफलानि- तापशतानि, विलिख- वितर)

(हे) चतुरानन, (त्वम्) (मम) शिरसि इतर कर्म-फलानि यद्यच्छया विलिख। (अहम्) तानि सहे । (किंतु) (मम शिरसि) अ-रसिकेषु कवित्व-निवेदनम् ? मा लिख, मा लिख, मा लिख।

Oh Four-faced God (ब्रह्मदेव), you may write fruits of my work on my forehead with whatever your wish! I will tolerate them. But please, please, please do not (ever) make me read poetry to an insipid (tasteless) person.

चतुरानन- सं. वि. ए.. व. of चतुराननः ; (चत्वारि (four) आननानि (faces) यस्य सः -Bramha- बहुव्रीही स., इतर- (pronominal adjctv) -any other, कर्मफलानि- fruits of previous deeds- कर्मणाम् (कर्मन्-duty, task) फलानि (फलम्-reward of deed)- ष. तत्पुरुष स., तापः (pain, torment), शतम् -hundred, तापानि शतानि- तापशतानि-द्विगु समास, शिरसि- स. वि. ए व. of शिरस्- head, यद्यच्छया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्यच्छा -self will, as one likes, यथेच्छया- यथा इच्छया-as desired, विलिख & वितर- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of वि+लिख् & वि+तृ. (लिख्- लिखति द् ग. प. प. to write, inscribe & वि+तृ (दीर्घ) १ ग. प. प. bestow, confer), तानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्- it, this, सहे- वर्त प्र. पु. ए. व. of सह-सहते १ ग. आ.प. to bear, endure, suffer, अरसिकेषु- स. वि. ब. व. of अरसिक - insipid -न रसिकः ; (रसिकः Sapid, tasteful) - नव् तत्पुरुष स., कवि:- poet, कविता- poem, कवित्वम्- poetry, कवित्वस्य निवेदनम् -कवित्वनिवेदनम् -ष. तत्पुरुष स. rendering (reading) poetry, मा- (अव्यय) a particle of prohibition- do not.

किं वाससा ? तत्र विचारणीयं, वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।
पीतांबरं वीक्ष्य ददौ स्वकन्यां, दिगम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्रः ॥१३॥

वाससा किं (महत्वम्)? तत्र विचारणीयं (अस्ति)। योग्यतायाः वासः प्रधानं खलु (भवति)। (विष्णोः) पीतांबरं (वासम्) वीक्ष्य, समुद्रः (तं) स्वकन्यां ददौ । (किंतु शंकरस्य) दिगम्बरं (वासम्) वीक्ष्य, (समुद्रः तं) विषं (ददौ)।

One may ask what is there (so importatant) about the clothes (dress one wears) ?. It is worth thinking. Dress surely decides worthiness (of a person). Seeing (rich silk) pitambar of (Vishnu), Sea god gave away his daughter to him. But seeing Shiva clad only in (open) directions, (Digambara-naked), gave him the deadly poison !

(Laxmi & Poison are products of sagar-manthan by Gods and Demons to obtain Amrut)

वाससा- तृ. वि. ए. व. and वासः-प्र. वि. ए. व. of वास् or वासः- dress, clothes (also means dwelling, perfume, site), किम् -(pronominal adjctv)-what, which, who, तत्र- (अव्यय) there, विचारणीयम्- प्र. वि. ए. व. of विचारणीय- कर्मणि विधर्थ धा. वि. of वि+चर्- १ ग. प. प. प्रयोजक- Causative- to make think, debate, discuss, योग्यतायाः- स्त्री.लिं. ष. वि. ए. व. of योग्यता- ability, worthiness, प्रधानम्- main, predominant, खलु- (अव्यय) surely, indeed, certainly, पीतांबरं - पीतम् अंबरम्- विशेषण पूर्व पद कर्मधारेय स. पीतम् - yellow, अंबरम्- clothes, dress (also means sky, atmosphere), वीक्ष्य- looking at, noticing, पू. का. वाचक

ल्यबन्त धा. अव्यय of वि+ ईक्ष- observe, see ईक्ष- ईक्षते १ ग. आ. प. to see behold-, समुद्रः -Sea, स्वकन्याम् -द्वि. वि. ए. व. of स्वकन्या- स्वस्य कन्या- ष. तत्पुरुष स.- स्व- one's own, कन्या- daughter, ददौ- परोक्ष भूत. तृ. पु. ए. व. of दा-ददाति-३ ग. प. प. to give, grant, दिग्म्बरम् - द्वि. वि. ए. व. of दिग्म्बर - दिश् -स्त्री.लिं (nominative singular- दिक्- दिग)- दिशः एव अंबरः यस्य सः- बहुत्रीही स.- दिश- direction, quarters of the sky -अंबरः clothes, dress, विषम्- poison.

**ऊर्णा॑ नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा
तृप्तिर्नास्य महोदरस्य बहुशो घासैः पलालैरपि।
हा कष्टं कथमस्य पृष्ठशिखरे गोणी समारोप्यते
को गृह्णाति कपर्दकैरमुमिति ग्राम्यैर्जो हस्यते ॥९५॥**

एषः ऊर्णाम् न दधाति। (एषः) वाहस्य दोहस्य वा विषयः अपि न (भवति)। अस्य महोदरस्य घासैः पलालैः अपि तृप्तिः न (भवति)। हा कष्टम् ! अस्य पृष्ठशिखरे कथम् गोणी सम्-आरोप्यते ? कः अमुम् कपर्दकैः (अपि) गृह्णाति ? इति गजः ग्राम्यैः (जनैः) हस्यते।

An elephant is being laughed at by village people by saying; It does not give wool. It also is not good as a horse or a cow. It is never satisfied even with lots of grass and food. What a misery, how a sack gets loaded on its back top? Who will take him for pennies?

एषः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of एतद्- he,(she it), ऊर्णाम् -स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of ऊर्णा- wool, दधाति- तृ. पु. ए. व. of धा-३ ग. उ. प. to give, grant, (also means hold, contain, bear), वाहस्य & दोहस्य- ष. वि. ए. व. of वाहः - Carrying animal like a horse , bull ; दोहः - milk animal like cow वा- (अव्यय) or, possibly, as, विषयः - a subject, a thing or an object, अस्य & महोदरस्य - पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम् -he (also -she, it, this) & महोदरः- महान् उदरः यस्य -बहुत्रीहि स. - One with big stomach, बहुशः- बहुशस्- (अव्यय) much, frequent, abundant, plentiful, घासैः & पलालैः तृ. वि. ए. व. of घास- pasture grass, food & पलाल - husk, straw, अपि- also, तृप्तिः - satisfaction, हा -particle of expressing grief, dejection- alas, Ah, कष्टम् - misery, पृष्ठशिखरे- स. वि. ए. व. of पृष्ठशिखर - पृष्ठस्य शिखरः -ष. तत्पुरुष स. Top of the back. कथम् - (अव्यय) how, गोणी - a sack, समारोप्यते - कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of सम्+आ+रुह - प्रयोजक (causal)- समारोप्यति- to place upon, load, कः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्- who, गृह्णाति- तृ. पु. ए. व. of ग्रह - ९ ग. उ. प. to take, hold, कपर्दकैः -- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of कपर्दक- cowrie (shell used as coin), a penny, अमुम् - पु. द्वि. वि. ए. व. of अदस्- he (that, she, it), इति- (अव्यय)- thus, so, like this गजः - an elephant, ग्राम्यैः - तृ. वि. ए. व. of ग्राम्य- (adctv)- relating to village people, हस्यते -कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of हस्- हसति -१ ग. प. प. to laugh

**किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते।
नग्रक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति ॥९४॥**

यत्र श्रोता न विद्यते, (तत्र) वक्तारः किम् करिष्यन्ति ? रजकः नग्र-क्षपणके देशे किम् करिष्यति ?

Where there is no audience, what the speakers (orators) will do? In a place of naked (Buddhist or Jain) mendicants, what will a washer-man do?

यत्र -(अव्यय) where, in which place, श्रोता- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of श्रोतुः- listener, pupil, वक्तारः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वक्तुः- orator, speaker, विद्यते - तृ. पु. ए. व. of विद्- ४ ग. आ. प. - to be, to exist (note विद्- २ ग. प.प. वेत्ति- to know, understand and विद्- ६ ग उ. प.- विदति-ते -to get, acquire), किम् - what, which, who (pronominal adjctv), करिष्यन्ति -करिष्यति -सामान्य (द्वि.) भविष्य, प. प. तृ. पु. ब. व. & ए. व. of कृ. ८ ग. उ. प. - to do, रजकः - washerman, नग्र- (adjctv) naked, nude, क्षपणके & देशी - स.वि. ए. व. of क्षपणक - mendicant and देश- place, part, country

**अतिपरिचयादवज्ञा संतत गमनादनादरो भवति ।
मलये भिल्लपुरन्धी चन्दनतरु- काष्ठमिन्धनं कुरुते ॥९६॥**

अति-परिचयात् अवज्ञा (भवति)। संतत गमनात् अनादरः भवति।
मलये भिल्ल-पुरन्धी चन्दन-तरु-काष्ठम इन्धनं कुरुते ।

Familiarity breeds contempt. By constant visits, disrespect happens (to you).. Tribal woman of Malaya mountain uses sandal wood as firewood.

संतत- constant, regular- क. भू. धा. वि. of सम्+तन्- - to continue- तन्- तनोति-तनुते - ८ ग. उ. प. to extend, stretch, (note तन्- १ ग. प. प. - तनति & १० उ. प. तानयति-ते means to confide, help, aid), गमनात्- पं. वि. ए. व. of गमनम्- going, visiting, approaching, अनादरः - न आदरः (no respect or honour-नज्ञत्पुरुष स.), भवति -१ ग. प. प. तृ. पु. ए. व. of भू- to happen, to be अतिपरिचयात् - पं. वि. ए. व. of अतिपरिचय- अति- excessive, too much (अव्यय)- परिचय familiarity, intimacy, अति इव परिचयः - अव्ययीभाव समास, अवज्ञा - disrespect, contempt, भिल्लः - a wild tribe, पुरन्धी- a woman, lady- भिल्लाणाम् पुरन्धी- भिल्लपुरन्धी - ष. तत्पुरुष स., मलये-स. वि. ए. व. of मलयः - name of the mountain range in India, चन्दनतरुकाष्ठम् & इन्धनम् - both न. लि. द्वि. वि. ए. व. of, चन्दनतरुकाष्ठ & इन्धन, चन्दनम्- sandalwood, तरुः tree, काष्ठम्-wood, चन्दनस्य तरुः- चन्दनतरुः, चन्दनतरोः काष्ठम्- चन्दनतरुकाष्ठम् -both ष. तत्पुरुष स., इन्धन- fuel, कुरुते -आ. प. तृ. पु. ए. व. of कृ-८ ग. उ प.- to do, make

**अति दानात् बलिर्बद्धो ह्यति- मानात् सुयोधनः।
अति लौल्यात् रावणो हतः अति सर्वत्र वर्जयेत् ॥९७॥**

प्रतिरूपम् /समशब्दाः

१) विनष्टे रावणो लौल्यात् & २) अति रूपात् हृता सीता ह्यतिगर्वेण रावणः।
(चाणाक्यनीतिदर्पण अ.३, श्लो.१२)

बलिः अति दानात् बद्धः (अभवत)। सुयोधनः हि अति- मानात् (नष्टः अभवत)।
रावणः अति लौल्यात् हतः। (अतः) अति सर्वत्र वर्जयेत्।
१) रावणः लौल्यात् विनष्टः & २) सीता अति रूपात् हृता। रावणः हि अति गर्वेण (नष्टः)।

Mighty Bali got confined to a place due to his limitless charity. Duryodhana met his ruin due to his extreme haughtiness. Ravana was killed due to his excessive passion for women. (Therefore), anything in excess should be always avoided.

(Sita was kidnapped due to her extreme beauty. Ravana met his end due to his over arrogance)

बलिः रावणः सुयोधनः, सीता- all प्र. वि. ए. व. of names, अति- excessive- (अव्यय), दानात् , मानात् , लौल्यात्, रूपात् all पं. वि. ए. व. of दान- charity, giving, मान- pride, haughtiness, (also means regards, honour, respect), लौल्य- greediness, passion ; रूप- beauty- respectively. बद्ध- confined, held captive- क. भू. धा. वि. of बंध- बधाति - ९ ग.प. प. to bind, make captive, हि-(अव्यय) for instance, because, only, विनष्टः - नष्टः- ruined - क. भू. धा. वि. of वि+नश् & नश् - नश्यति ४ ग. प. प.- to be lost, ruined, हतः - killed- क. भू. धा. वि. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, destroy, सर्वत्र -(अव्यय)- everywhere, at all times, वर्जयेत्- विर्धर्थ तृ. पु. ए. व. of वृज्- वर्जति १ ग. प. प. & १० ग. उ. प. वर्जयति-ते to shun, avoid, give up, हता- स्ती. लिं. प्र. वि. ए. व. of हत- क. भू. धा. वि. of ह - हरति-ते १ ग. उ. प.- to take away, carry, गर्वण-तृ. वि. ए. व. of गर्व- pride, haughtiness

**को न याति वशं लोके मुखं पिण्डेन पूरितः ।
मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरं ध्वनिम् ॥९८ ॥**

(इह) लोके, कः, (यस्य) मुखम् पिण्डेन पूरितः (अस्ति), वशम् न याति ?
मृदङ्गः मुखलेपेन मधुरम् ध्वनिम् करोति।

Who does not get under control whose mouth is filled with food? Mṛdaṅga (double headed drum) makes beautiful sound when its mouth is coated (with powder or paste).

लोके- स. वि. ए. व. of लोकः world, कः पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किं- who, मुखम्- न. लि. ए. वि. ए. व. - mouth, पिण्डेन- तृ. वि. ए. व. of पिंडः or पिंडम्- food, morsel (also means lump of cooked rice, round, compact, dense,), पूरितः -प्र.वि. ए. व. of पूरित- to fill, cover- क. भू. धा. वि. of पूर्- १० ग. उ. प.- पूरयति-ते- strictly causal), वशम्- control, influence, याति- तृ. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प.- to come, go, happen, मृदङ्गः - (double headed drum), मुखलेपेन- तृ. वि. ए. व. of मुखलेप- मुखे लेपः स.- तत्पुरुष स.- लेपः smear, plastering, coat, मधुरम्- melodious, sweet, ध्वनिम्-sound, करोति-तृ. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते-८ ग.उ. प. to do, make

**खननाखुबिलं सिंहः पाषाणशकलाकुलम् ।
प्राप्नोति नखभङ्गं वा फलं वा मूषको भवेत् ॥९९ ॥**

सिंहः पाषाण-शकल-आकुलम् आखुबिलम् खनन्, नख-भङ्गम् प्राप्नोति वा मूषकः फलम् भवेत् वा ।

When a lion digs into rat-hole, full of rocks, he gets his nails broken or may get reward of a rat.
(Undertaking a strenuous task that may give very minor reward or may potentially hurt, is not worth attempting)

सिंहः - lion & मूषकः -mouse, both प्र. वि. ए. व., पाषाण- rock, शकल- portion, part, आकुल- (adjctv)- full of, filled with, पाषाणस्य शकलः - पाषाणशकलः - ष. तत्पुरुष स, पाषाणशकलेन आकुलम्- तृ. तत्पुरुष स.- area full of rocks, आखुः - mouse, rat, बिलम्- burrow, hole, आखोः बिलम्- आखुबिलम् - ष. तत्पुरुष स.

rathole, खनन्- वर्त. धा. सा. वि. Of खन्-खनति-ते १. ग. उ. प. -to dig, excavate, नखः or नखम्- fingernail, भङ्गः -भङ्गम्- breaking, splitting, नखाणाम् भङ्गः - नखभङ्गः nail-breaking- ष. तत्पुरुष स.- प्राप्नोति - to get, reach- तृ. पु. ए.व of प्र+आप्- ५ ग. प. प., वा- अव्यय- or, also, फलम् - reward, fruit, भवेत्- विधर्थं तृ. पु. ए. व. of भू-भवति- १ ग. प. प.

**खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके
वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशात् तालस्य मूलं गतः।
तत्रोच्चैर्महता फलेन मूर्ध्नि पतता भग्नं सशब्दं शिरः
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितः तत्राऽपदां भाजनम् ॥१००॥**

खल्वाटः दिवस-इश्वरस्य किरणैः संतापितः मस्तके वाञ्छन्, अनातपम् देशम् विधि-वशात् तालस्य मूलं गतः (अस्ति) | तत्र, उच्चैः महता फलेन मूर्ध्नि पतता (तस्य) शिरः स-शब्दम् भग्नम् (अस्ति) | प्रायः भाग्य-रहितः यत्र गच्छति तत्र आपदाम् भाजनम् (भवति) |

A bald person on (his) head being scorched by the rays of the Lord of the day (Sun), wishing to go to a shady place, by chance, sat below a Palmyra (Tad) tree. A large fruit dropped from the top of the tree and broke his head with a loud sound. (Thus), wherever an unfortunate person goes, there (he) receives misfortunes..

खल्वाटः -bald person, संतापितः - scorched, afflicted (क. भू. धा. वि. Of सं+ ताप्- तापयति-ते- causal of तप्-तपति-१ ग. प. प. to heat, गतः - went (क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), शिरः (शिरस्) - head, भाग्यरहितः - unfortunate (भाग्येन रहितः - तृ. तत्पुरुष स.) all above are in प्र. वि. ए. व., दिवसेश्वरस्य ष. वि. ए. व. of दिवसेश्वरः - दिवसस्य ईश्वरः - ष. तत्पुरुष स., किरणैः - तृ. वि. ब. व. of किरण - a ray, मस्तके- स. वि. ए. व. of मस्तकः or मस्तकम्- head, वाञ्छन् - wishing- प्र. वि. ए. व. - (वर्त. धा सा. वि. of वाञ्छ- वाञ्छति - १ ग. प. प.- to wish, desire), अनातपम् - free from hot sun, shade (न आतपम्- नज्जत्पुरुष स.), देशम्- place, विधिवशात् -by chance (विधेः वशात्- ष. तत्पुरुष स.), विधिः - स्त्री Act, action, doing वश (वि)- Subject to, तालस्य- ष. वि. ए. व. of तालः - a Palmyra tree, मूलम्- bottom, base, उच्चैः- तृ. वि. ब. व. of उच्च adjctv- high, elevated, महता – by big, large, फलेन- by fruit and पतता- while falling (वर्त. धा सा. वि. of पत्- पतति १ ग. प. प.) - all three in तृ. वि. ए. व., मूर्ध्नि - पु. लि. स. वि. ए. व. of मूर्धन् -forehead, head, सशब्दम् - with sound- शब्देन सहितम्- उपपद तत्पुरुष स., भग्नम् - broken (क. भू. धा. वि. of भंज- भनक्ति - ७ ग. प. प. to break, प्रायः - प्रायस् - (अव्यय) mostly, generally, गच्छति- १ ग. तृ. पु. ए. व. of गम्- to go, follow, तत्र -in that place, there and यत्र- in which place, where- both अव्यय, आपदाम्-स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of आपद् - calamity, misfortune, भाजनम्- sharing, recipient. भाज् - भाजति, भाजते १० उ. To divide, distribute

APPENDIX :

नाम च लिङ्गं च : Nouns & Gender :

पुलिंगी - पु. -Masculine - राम, नर, जन, गुरु, पितृ, हरि, कवि etc.
 स्त्रीलिंगी - स्त्री. - Feminine - कन्या, नदी, प्रजा, शाला, धेनु, मातृ etc
 नपुन्सकलिङ्गी - न.पु. - Neutral - कमल, जल, मित्र, वारि etc.

सर्व नाम: (Pronoun): अहं, युष्मद्, इदम्, अदस्, etc.

A word used instead of noun.-अस्मद्-I, we, युष्मद्-you etc

सर्वनाम विशेषण : Pronominal Adjective

e. g. एतद्- this, इदम्- this, here etc

वचन : Number:

एक वचन - ए.व. (singular), द्वि वचन- द्वि. व- (Dual) , बहु वचन- ब.व (Plural)

विशेषण (वि.)-Adjective - A word describing a noun

विभक्ति-वि. :Case of Nouns:

Inflection of nouns, a case or case termination , There are eight विभक्तिः

प्रथमा- प्र. -कर्ता Subject, द्वितीया-द्वि, कर्म -Object/Nominative , तृतीया-त् करण-instrumental-Via, how ., चतुर्थी-च. संप्रदान-Dative To, For, पंचमी-पं -अपादान Ablative-from, thru, because, , षष्ठी-ष..- संबन्ध - Genitive, Possessive सप्तमी-स. अधिकरण- Locative- In, संबोधन-सं -Vocative- Addressing

धातु - Verbs-

A verb is given with its classification (गण, पद) & Present tense, Third Person singular.

आ. प.=आत्मने पद, प.प.=परस्पे पद, उ.प=उभय पद. गण –ग. (१ to १०)

वर्तमान काल तृतीय पुरुष एक वचन- वर्त. त्. पु. ए. व.-Present tense Third Person singular

धातुरूपानि of भू-(भव) -१. प. - to be

लट् - वर्तमान काळ -(वर्त. त्. पु. ए. व.-) भवति

लिट् - भूत काळ- अनद्यतन परोक्ष (अन.प.भूत or भू) —फार पूर्वी - बभूव - त्. पु. ए. व

लुट् - प्रथम भविष्य काळ- अनद्यतन -(अन. भविष्य or भ.का.) फार दूर- भविता- त्. पु. ए. व

लृट् - द्वितीय भविष्य काळ - सामान्य - (सा. भविष्य or भ.का) - भविष्यति -त्. पु. ए. व

लोट् - आदन्यार्थ - (आ) भवतु - त्. पु. ए. व

लङ्घ् - भूत काळ - अनद्यतन - (अन.भूत or भू) - अभवत् - त्. पु. ए. व

लिङ्ग् - विध्यर्थ् - भवेत्- त्. पु. ए. व

लुना - भूतकाल -अभूत - त्. पु. ए. व

लुना-हेतु मद्वाव- अभविष्यत् त्. पु. ए. व

VERBS CLASSIFICATION:

गण	परस्पैषद	आत्मनेपद
१	नी - नयति , पत् -पतति , भू -भवति , वस् -वसति	ईक्ष् -ईक्षते, वन्द् - वन्दते, रुच् - रोचते, रम् - रमते
२	या - याति, अस् - अस्ति	शी-शेते, नु-नौति
३	धा - दधाति, हा - जहाति	धा- धत्ते
४	नश् -नश्यति , पुष् -पुष्यति , मुह् -मुह्यति	जन् - जायते,
५	चि - चिनोति, आप् - आप्नोति	चि -चिनुते
६	इष् - इच्छति, विश्- विशति, मुच् - मुञ्चति	मृ -प्रियते
७	युज्- युनक्ति	युज् - युंक्ते
८	तन् - तनोति, कृ - करोति	तन् - तनुते, कृ - कुरुते
९	क्री - क्रीणाति	क्री- क्रीणीते
१०	कथ् -कथयति	कथ् -कथयते

कर्मणि प्रयोग - object <->subject with तृतीया विभक्ति
त्यज-त्यज्यते .. mostly आत्मनेपद

प्रयोजक -Causal form of Verb- - e.g. गम्- to go, गच्छति- goes, गमयति- causes to go
कृ- to do, करोति-does, कारयति-causes to do etc
प्रयोजक धातु उभयपदी सन्ति :

अव्यय - Indeclinable- (ind) or (अ)
e.g. अपि- also, and, . एव- just or just so किन्तु - but च --and इति - like this

धातुसाधित नाम - Noun derived from Verb
नीति:, गमनं, गतिः धारण- धृ-धरति १ ग.प.प. or धारयति-ते १० ग.उ.प-
स्वेदन - स्विद्- स्विद्यति ४ ग. प. प. to sweat, perspire

धातुसाधित अव्यय - Indeclinable derived from Verb
तुमन्त-हेत्वर्थक धातुसाधित अव्यय - (तु. हे. धा. अव्यय) -e. g. गम्- गन्तुम्, कृ- कर्तुम् etc

Action which takes place before the main action :

भूत (पूर्व) कालवाचक त्वान्त धातुसाधित अव्यय- (भू का.वा. त्वान्त. धा.सा. अव्यय)-e. g. गम्-गत्वा, कृ-कृत्वा etc
Verbs with उपसर्ग :

भूत (पूर्व) कालवाचक ल्यबन्त धातुसाधित अव्यय- (पू का.वा.ल्यबन्त धा.सा.अव्यय)-e. g. आ+गम्- आगत्य, कृ-कृत्य

धातुसाधित विशेषण - Adjectives derived from verbs

कर्तरि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषण (कर्ता, धा. सा. वि.) Present Participle - गच्छत्, वदत्, यच्छत्
कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण - (कर्तरि भू. का. धा. वि.) - गतवत्, कृतवत्

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण -क. भू. धा. वि. Past Passive Participle - e. g. गम्-गत, कृ-कृत , श्रुत
कर्मणि विद्यर्थ धातुसाधित विशेषण -क. वि. धा. वि- Potential Passive Participle- e. g. गम्-गन्तव्य, गमनीय & गम्य, कृ-

कर्तव्य, करणीय, कार्य-कृत्य etc

वर्ता. धा.सा. वि. सेव्यमानः - सेव्-सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend upon

क्रिया-विशेषण अव्यय -Adverb- -a word describing a verb.

अतः, अत्र, अधुना, अपि, इति, एव,

समास -Compounds:

द्वंद्व समास-द्वंद्व स.- उभय पदप्रधान -compounding of two or more words

इतरेतर योग द्वंद्व स - रामः च लक्ष्मणः च -रामलक्ष्मणौ

समाहार द्वंद्व स. -Grouping of similar objects - पाणिपादमुखं - पाणी च पादौ च मुखं च
(Typically न.पु.ए.व.)

द्विगु समास - First word is numeric (Typically न.पु.ए.व.)

एकवद्वावी -सप्तफली - सप्तानां फलानां समाहारः

अनेकवद्वावी -सप्तर्षयः - सप्त च ते ऋषय च

तत्पुरुष समास- तत्पु. स.-उत्तरपद प्रधान :compounding words having distinct qualities.

प्रथमा तत्पु.. - मध्यान्हः - मध्यः अन्हः - see कर्मधारय समास

द्वितीया तत्पु..-ग्रामगतः - ग्रामं गतः

तृतीय तत्पु..- मातृसद्शः- मात्रा सद्शः

चतुर्थी तत्पु. - युपदारु-यूपाय दारु

पञ्चमी तत्पु. - सिंहभयं -सिंहात् भयं

षष्ठी तत्पु. - राजपुरुषः- रादन्यः पुरुषः

सप्तमि तत्पु. - विद्याप्रवीणः - विद्यां प्रवीणः

नज् तत्पु. - अविद्वान् - न विद्वान्

उपपद तत्पु.- धनदः - धनं ददाति इति, भूपालः - भुवं पालयति इति.

प्रादि तत्पुरुष - (प्रथम पद - प्र, परा, अप, दूर, सु, वि etc) - प्राचार्यः - प्रगतः आचार्यः

कर्मधारय समास (कर्म.) - Both have same प्रथमा विभक्ति

विशेषण पूर्व पद - नीलवस्तं - नीलं च तत् वस्तं च

विशेष्य पूर्वपद - वीरभीतः - वीरः च असौ भीतः च

विशेषण उभयपद - शीतोष्ण - शीतं च तत् उष्णं च

उपमान पूर्व पद - घनश्याम - घनः च श्यामः

उपमान उत्तरपद - नरसिंह- नरः सिंह इव

सम्भावना पूर्व पद - गुणबुद्धिः - गुण इति बुद्धिः

अवधारणा पूर्वपद - विद्याधनं - विद्या एव धनं

उपमेय पूर्वपद - मुखचन्द्रः- मुखं एव चन्द्रः

बहुवीही समास (बहु.स.) - अन्यपद प्रधान

विशेषण विशेष्य भाव नाम plus indicating third person
महाबाहुः - महान् बाहुः यस्य , पीतांबरः - पीतं यस्य अम्बर अस्ति
(नीलः कण्ठः यस्य सः -नीलकण्ठः-शिवः)

अव्ययी भाव समास (अव्ययी स.) -पूर्वपद प्रधान

नाम पूर्व - फलप्रति - फलस्य मात्रा
अव्यय पूर्व - यथाक्रम - क्रमम् अनतिक्रम्य वर्तते इति

मध्यम पदलोप समास -

देवब्राह्मणः - देवपूजकः ब्राह्मणः

क्रिया-विशेषण - Adverb-

अतस्, इतस् (both mean “from this, than this, hence”), कुतः कालात् “since what time?
अत्र (“here”), तत्र (“there”), यत्र (“where” relative), कुत्र (“where?” interrogative),
तथा (“in that manner, thus”), यथा (“in which manner, just as”)
यदा (“when” relative), कदा (“when?” interrogative),

प्रतिरूपम् - Second or alternate version :

समशब्दाः - Similar words

प्रत्यय - an affix or suffix, विसर्ग (:), उपसर्ग -अति, अनु, अभि, आ, उद्

वृद्धि - अ-- आ, इ, ए - ऐ, उ, ऊ --औ etc , गुण-अ- आ, इ- ई,